

Бурдін В.М.,

*доцент кафедри кримінального права
і криминології Львівського національного
університету імені Івана Франка,
кандидат юридичних наук*

СТАН СП'ЯНІННЯ ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ОБТЯЖУЄ ПОКАРАННЯ: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО РОЗУМІННЯ

На сьогодні положення про те, що особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння, незалежно від його ступеня, підлягає кримінальній відповідальності, не викликає сумнівів. Дійсно, в ст. 21 КК України встановлено, що особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності. Винятки становлять випадки так званого “паталогічного сп'яніння”, яке в літературі відносять до медичного критерію неосудності. Законодавець у своєму негативному ставленні до осіб, що вчинили злочини у стані сп'яніння, не обмежується положенням, що передбачене в ст. 21 КК. Крім того, в п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України йдеться про те, що вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, визнається обставиною, що обтяжує покарання. Проте таке законодавче рішення не можна вважати досконалим та безспірним. В юридичній літературі зустрічаються різні підходи як до обґрунтування кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в стані сп'яніння, так і до вирішення питання проте, чи повинно сп'яніння обтяжувати покарання. Ці проблеми детально досліджували Б.С. Бейсенов, А.О. Габіані, Н.Г. Іванов, О.О. Кістяківський, Н.С. Лейкіна, О.Д. Сітковська, М.С. Таганцев та інші науковці. Проте, незважаючи на значну кількість праць, присвячених даній проблемі, багато питань залишаються спірними. До таких питань можна віднести, зокрема, такі: 1) чим саме обґрунтовується віднесення законодавцем стану сп'яніння до обставин, що обтяжують покарання; 2) чи може в окремих випадках стан сп'яніння пом'якшувати покарання; 3) яким чином впливає на кримінальну відповідальність особи стан сп'яніння, коли особа опинилася у такому стані внаслідок примусу чи помилки?

В ст. 21 КК законодавець вживає термін сп'яніння як родове поняття для позначення стану, що виникає внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин. Проте не зрозуміло, з яких причин в п. 13 ч. 1 ст. 67 КК йдеться про стан алкогольного сп'яніння і про стан, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів. Адже ці стани тотожні і в ст. 21 КК законодавець позначає їх одним родовим поняттям – стан сп'яніння. Про це свого часу писав ще М.С. Таганцев, вказуючи: “Оскільки сп'яніння з точки зору судової медицини є окремим випадком отруєння, то все, що стосується цього стану, повинно відноситися і до всіх інших видів отруєнь, що призводять до психічних розладів. Адже відрізняються вони від звичайного сп'яніння лише характером випадків, їхньою силою, ступенем та наслідками для організму”¹. Оскільки для позначення всіх станів, що виникають внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, а також інших одурманюючих речовин, використовується родове поняття – стан сп'яніння, то є всі підстави

¹ Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть общая. Кн. 1. – СПб., 1874.- С. 138

для того, щоб і усі ці речовини також об'єднати в одне поняття. На сьогодні Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я 10-го перегляду вводить родові поняття "психоактивні речовин", відносячи до них алкоголь, тютюн, галюциногени, седативні та снодійні засоби, опіоїди, кокаїн, кофеїн, інші стимулятори, канабоїди, летючі розчинники, складні лікарські засоби та інші психоактивні речовини². В зв'язку з цим видається доцільним і в КК України використовувати обидва ці поняття.

Законодавці в різні періоди по-різному підходили до вирішення питання про те, чи повинен стан сп'яніння обтяжувати або, навпаки, пом'якшувати кримінальну відповідальність. Так, в Соборному уложенні стан сп'яніння визнавався обставиною, що пом'якшує покарання (ст. 71-74 Гл. XXI)³. В Військовому статуті в статті 43, навпаки, вказувалося, що стан сп'яніння не тільки не виключає кримінальну відповідальність, але й обтяжує покарання⁴. В Уставі благочиння 1782 р., Зводі законів 1832 р., Уложенні 1845 р. розрізняли сп'яніння з метою вчинення злочину (умисне сп'яніння) та ненавмисне сп'яніння⁵. В першому випадку завжди призначалося максимальне покарання, передбачене за цей злочин. В другому випадку стан сп'яніння був пом'якшуючою обставиною або взагалі не брався до уваги при призначенні покарання. Уложення 1903 р. лише в окремих випадках визнавало за сп'янінням значення пом'якшуючої обставини⁶.

В радянський період ставлення законодавця до стану сп'яніння також не було однозначним. Так, Керівні начала 1919 р. не враховували стан сп'яніння як обставину, що обтяжує покарання⁷. Так само вирішувалося це питання в КК УРСР 1922 р., 1927 р., Основних началах 1924 р. та Основах 1954 р.⁸. КК УРСР 1960 р. в першій редакції визнавав за станом сп'яніння значення обтяжуючої відповідальності обставини лише в тих випадках, коли вчинення злочину було пов'язане із використанням джерела підвищеної небезпеки⁹. Проте згодом указом Президії Верховної Ради УРСР від 12 грудня 1969 р. в КК УРСР були внесені зміни і стан сп'яніння почали визнавати обставиною, що обтяжує відповідальність в усіх випадках. Щоправда, вказаними змінами суду було надано право залежно від характеру злочину не визнавати цю обставину як таку, що обтяжує відповідальність¹⁰.

В юридичній літературі з приводу цього питання також висловлювалися різні точки зору. Так, на думку Б.С. Бейсенова, вирішення питання про віднесення стану сп'яніння до обставин, що обтяжують відповідальність, не може бути однозначним. Адже в одних випадках стан

² Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я 10-го перегляду. – К.: Інститут здоров'я ім. Л.І. Медведя, 1996.- С. 24-25.

³ Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. - М.: Юрид. л-ра, 1986. - Т. 4. – 511 с.

⁴ Там само.

⁵ Российское законодательство X-XX веков: В 9 т.- М.: Юрид. л-ра, 1988.- Т.5.- 467 с.; Российское законодательство X-XX веков: В 9 т.- М.: Юрид. л-ра, 1988.- Т.6.- 431 с.

⁶ Уголовное уложение 1903 года // Приложение к Собр. Узак. и расп. Правительства за 1903 год.- № 38.- Отд. 1.- Ст. 416.

⁷ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1925 гг. / Под ред. И.Т. Голякова. - М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.

⁸ Основы уголовного законодательства Союза ССР и Союзных Республик. - М.: 1960, Госюриздат. – 24 с.; Уголовный кодекс УССР. Официальный текст с изменениями на 1 февраля 1944 г. и с приложением постановочно-систематизированных материалов. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1944. – 96 с.

⁹ Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. Офіційний текст із змінами та доповненнями за станом на 1 грудня 1962 року. - К.: Державне вид-во політ. літ., 1963. – 138 с.

¹⁰ Про внесення змін та доповнень до КК УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 грудня 1969 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. - № 50. – Ст. 388.

сп'яніння є обставиною, яка обтяжує відповідальність, в інших – пом'якшує її¹¹. Окремі вчені пропонують вирішувати це питання залежно від обставин, за яких особа опинилася у такому стані, та (або) психічного ставлення особи до приведення себе у такий стан. Такого підходу дотримуються Б.С. Бейсенов, Н.Г. Иванов, О.Д. Сітковська¹². Проте даний підхід не є новим. Про нього зазначали свого часу, обґрунтовуючи кримінальну відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння, С. Барішев, О.О. Кістяківський, М.Д. Сергієвський¹³. Враховуючи обставини, за яких особа опинилася у стані сп'яніння, та (або) психічне ставлення особи до факту приведення себе у стан сп'яніння, вони пропонують розрізняти принаймні чотири види сп'яніння: вимушене, випадкове, умисне та намірене.

Вимушене сп'яніння має місце в тих випадках, коли особу привели до такого стану проти її волі. Таке сп'яніння, на думку названих вчених, повинно пом'якшувати кримінальну відповідальність або в окремих випадках виключати її. Випадкове сп'яніння буде мати місце тоді, коли особа привела себе у такий стан без мети вчинити в такому стані злочин. Таке сп'яніння матиме значення пом'якшуючої обставини лише в тих випадках, коли особа по молодості та недосвідченості або в силу інших обставин не знала і не могла знати про можливі наслідки сп'яніння. Про умисне сп'яніння вони говорять в тих випадках, коли особа привела себе в такий стан без спеціальної мети вчинити в такому стані злочин, але за таких обставин, коли вона могла і повинна була усвідомлювати, що в такому стані вона може його вчинити. Таке сп'яніння повинно обтяжувати відповідальність. До четвертого виду відносять свідоме або намірене сп'яніння. Воно має місце тоді, коли особа привела себе у такий стан для того, щоб в такому стані вчинити злочин, або ж в подальшому послатися на такий стан як на обставину, що його виправдовуватиме. Таке сп'яніння завжди повинно обтяжувати покарання.

Вважаємо, що вказаний поділ сп'яніння є неприйнятним для вирішення питання про те, чи повинно сп'яніння обтяжувати або пом'якшувати покарання. Вказану класифікацію детально критикував свого часу М.С. Таганцев, вказуючи хоча б на те, що і у випадку наміреного сп'яніння немає підстав для обов'язкового посилення покарання. Хоча таке сп'яніння визнається обставиною, що обтяжує покарання, більшістю вчених. Справа в тому, що, як зазначає М.С. Таганцев, невідомо, хто з двох злочинців становить собою більшу суспільну небезпеку: той, хто вчинив злочин без жодного страху, чи той, хто для вчинення злочину мав штучно “підігріти” себе¹⁴. До недоліків вказаного підходу можна віднести і те, що в такому випадку вирішується питання не про сам факт віднесення сп'яніння до обставин, що пом'якшують чи

¹¹ Бейсенов Б.С. Алкоголизм: уголовно-правовые и криминологические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 131.

¹² Бейсенов Б.С. Алкоголизм: уголовно-правовые и криминологические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 131, 134-137; Иванов Н.Г. Аномальный субъект преступления: проблемы уголовной ответственности: Учеб. пособие для вузов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 200-201, 203-204; Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности. – М.: Издательство НОРМА, 1998. – С. 184-185

¹³ Барышев С. Общие начала теории и законодательства о преступлениях и наказаниях в двух разделах. – М., 1841. – С. 189 / Цит. по Пьянство и преступность: история, проблемы / Лановенко И.П., Светлов А.Я., Скибицкий В.В. и др.; Отв. ред. И.П. Лановенко. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 234; Кістяковський А.О. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая. – Киев, 1882. – С.255-259; Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право. Часть общая. – СПб., 1913. – С. 238-239.

¹⁴ Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть общая. Кн. 1. – СПб., 1874. – С. 128-129.

обтяжують відповідальність, а про врахування інших обставин, що передували цьому станові, які по своїй суті є нейтральними з точки зору кримінального права.

Окремі науковці вважають, що стан сп'яніння має значення обставини, що обтяжує відповідальність, лише в тих випадках, коли він підвищує суспільну небезпеку особи. А це має місце лише тоді, коли злочин було вчинено при виконанні службової, професійної чи іншої діяльності, яка сама по собі пов'язана зі створенням небезпеки для життя і здоров'я особи чи власності. Разом з тим вони визнають, що в окремих випадках стан сп'яніння особи може мати значення обставини, що пом'якшує кримінальну відповідальність, зокрема, коли вживання алкоголю було поодиноким, випадковим фактом, пов'язаним з певною подією, і, що, вчинення в такому стані злочину не свідчить про антисоціальну спрямованість винного¹⁵.

На сьогодні відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 67 КК вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, є обставиною, що обтяжує покарання. Таке рішення законодавця, очевидно, передбачає те, що стан сп'яніння не може бути визнаний обставиною, що пом'якшує покарання за жодних обставин. В літературі така позиція законодавця пояснюється тим, що вживання речовин, що викликають стан сп'яніння, сприяє виникненню соціального ексцесу та обумовлює виникнення мотиву вчинення конкретного злочину у осіб із сформованими антисоціальними поглядами. Особи, які вживають вказані речовини, безумовно, знають про це, а тому, вживаючи вказані речовини, свідомо допускають можливість "соціального ексцесу"¹⁶. Разом з тим науковцями вже давно визнається, що стан сп'яніння не у всіх випадках вчинення злочину підвищує ступінь його суспільної небезпеки. В окремих випадках такий стан є з кримінальної точки зору нейтральним. З цього приводу Пленум Верховного Суду України в п. 3 постанови від 11 жовтня 1985 року № 7 (із змінами, внесеними постановами Пленуму від 3 жовтня 1986 р., 4 червня 1993 р., 13 січня 1995 р., 3 грудня 1997 р.) "Про практику застосування судами України законодавства, спрямованого на подолання пияцтва і алкоголізму, викоренення самогоноваріння" вказав, що "залежно від характеру злочину суд може не визнати дану обставину, як таку, що обтяжує відповідальність, лише у випадках, коли вчинення злочину особою в стані сп'яніння не вплинуло на ступінь суспільної небезпечності вчиненого або не пов'язано з наслідками, що настали, а також з врахуванням особливих умов, за яких винний опинився в такому стані (наприклад, при доведенні неповнолітнього дорослою особою до стану сп'яніння)"¹⁷. Проте таке правильне по своїй суті положення не можна було вважати правильним з формальної точки зору. Справа в тому, що відповідно до п. 11 ст. 41 КК 1960 р. суд міг не враховувати цю обставину як таку, що обтяжує відповідальність, лише з урахуванням характеру вчиненого злочину. Так само сформульована ч. 2 ст. 67 КК 2001 р. Відповідно до ч. 2 ст. 67 КК 2001 р. суд не може не врахувати цю обставину як таку, що обтяжує покарання з урахуванням обставин, за яких особа, що вчинила злочин, опинилася у стані сп'яніння. Оскільки в ч. 2 ст. 67 КК 2001 р. вказано, що суд має право, лише залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати стан алкогольного сп'яніння чи стан, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, обставиною, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого

¹⁵ Габиани А.А. Уголовная ответственность за преступления, совершенные в состоянии опьянения. – Тбилиси: Мецниереба, 1968. – С. 126-127, 139, 142

¹⁶ Ястребов А.В. Алкоголь и правонарушения. - М.: Высшая школа, 1987. – С. 22

¹⁷ Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1995. - № 1. – С. 125.

рішення у вирок. Таким чином, з формальної точки зору тільки характер злочину може вплинути на те, чи буде врахований стан сп'яніння як обставина, що обтяжує покарання, чи ні. Хоча Пленум Верховного Суду України в постанові від 24 жовтня 2003 р. № 7 “Про практику призначення судами кримінального покарання” знову дає розширене тлумачення вказаної норми. Так, в п. 6 вказується, що “обставини, передбачені пунктами 1, 3, 4, 5, 8, 11, 13 ч. 1 ст. 67 КК, суд залежно від конкретних обставин справи (зокрема, за відсутності зв'язку якоїсь із названих у цих пунктах обставин зі злочинном) вправі не визнати обтяжуючими, навівши у вирок відповідні мотиви”.

В цілому законодавче вирішення питання про віднесення стану сп'яніння до обставин, що обтяжують покарання, нам видається недосконалим з таких причин:

– по-перше, не зрозуміло, за яким критерієм визначати, які за характером злочини можуть бути обумовлені станом сп'яніння, який при цьому підвищує їх ступінь суспільної небезпеки, а які ні, адже характер злочину визначається його місцем в системі Особливої частини КК;

– по-друге, стан сп'яніння з психологічної точки зору, з урахуванням особливостей його впливу на організм людини, може полегшити вчинення будь-якого злочину, незалежно від його характеру. До речі, дуже тяжко з процесуальної точки зору довести, що стан сп'яніння обумовив чи не обумовив вчинення конкретного злочину;

– по-третє, взагалі спірним є віднесення законодавцем стану сп'яніння до обставин, що обтяжують покарання. Адже обумовити вчинення злочину, зокрема підвищити агресивність, послабити соціальний контроль за своєю поведінкою можуть не тільки психоактивні речовини, але й добровільне тривале безсоння, медитація (про що свідчать методи впливу на психіку людини у різного роду сектах), вплив атмосферних явищ, зайняття єдиноборствами і т.п. При цьому не можна однозначно стверджувати, що саме стан сп'яніння в більшій мірі обумовлює вчинення злочину, ніж перелічені фактори. Як приклад, можна навести нервову анорексію (добровільну відмову від їжі), яка в своїх тяжких проявах обумовлює підвищену агресивність, неврівноваженість, що може призводити до вчинення насильницьких злочинів. Незважаючи на добровільність її виникнення, нервову анорексію відносять до затяжних реактивних станів, вважають особливою формою психогенної реакції, а отже, вона може бути віднесена до медичного критерію неосудності і, зрозуміло, не може вважатися обставиною, що обтяжує покарання¹⁸. М.С. Таганцев, який взагалі вважав, що стан повного сп'яніння повинен виключати кримінальну відповідальність, не випадково порівнював стан сп'яніння зі станом тривалого голодування, зазначаючи, що “подібно сп'янінню і тривалий стан голоду призводить до упадку сил, супроводжується безсиллям, втратами свідомості, галюцинаціями, які іноді переходять в повне затьмарення свідомості”¹⁹;

– по-четверте, стан сп'яніння відповідно до законодавчого визначення п. 13 ч. 1 ст. 67 КК повинен визнаватися обставиною, що обтяжує покарання, і в тих випадках, коли мало місце випадкове передозування медикаментів, що викликало стан сп'яніння, коли особу привели в стан сп'яніння шляхом насильства чи обману, або ж коли особа опинилася у такому стані випадково через незнання властивостей відповідних речовин;

¹⁸ Коркина М.В. К вопросу о нервной анорексии // Проблемы общей и судебной психиатрии: Научные труды. Вып. 14 / Под ред. О.В. Кербинова, Г.В. Морозова.- М.: Центральный научно-исследовательский ин-т судебной психиатрии им. проф. В.П. Сербского, 1963. - С. 77-84.

¹⁹ Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть общая. Кн. 1.- СПб., 1874. - С. 138

– по-п'яте, держава не повинна одночасно заохочувати вживання окремих видів речовин, що викликають стан сп'яніння (йдеться про алкогольні напої) і в той же час посилювати кримінальну відповідальність за вчинення в такому стані злочинів. Про те, що держава зацікавлена у вживанні алкогольних напоїв, свідчить хоча б те, що дохідна частина бюджету значною мірою формується за рахунок надходжень, що пов'язані із виготовленням та продажем алкогольних напоїв. Крім того, навіть на державних телеканалах успішно рекламуються алкогольні напої.

Таким чином, навряд чи на сьогодні є переконливі аргументи на користь того, щоб визнавати стан сп'яніння обставиною, що обтяжує покарання. Адже існують випадки, коли такий стан може бути підставою для пом'якшення кримінальної відповідальності або взагалі виключатиме відповідальність. Законодавче положення в ч. 2 ст. 67 КК не дає можливості забезпечити диференційований підхід до різних випадків сп'яніння. В зв'язку з цим видається доцільним відмовитися від визнання стану сп'яніння обставиною, що обтяжує покарання, адже такий стан може бути відповідно врахований судом при призначенні покарання як ознака, що характеризує особу винного.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права і кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 14 від 24 лютого 2004 року)*

*Кириць Б.О.,
доцент кафедри кримінального права
і кримінології Львівського національного
університету імені Івана Франка*

ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ ПОКАРАННЯ У ВИДІ СЛУЖБОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Значною перешкодою на шляху становлення України як демократичної, соціальної, правової держави є злочинність. Криміногенна ситуація в державі, як вказується у Постанові Верховної Ради України від 23 березня 2000 р. “Про дотримання правоохоронними органами України конституційних гарантій законності в забезпеченні прав і свобод людини”, “за рівнем, змістом та негативними наслідками є складною, напруженою, загрожує національній безпеці України, гарантованим Конституцією України правам людини на життя, здоров'я, власність”¹.

Важливу роль у боротьбі із злочинністю відіграє покарання, у тому числі і такий його вид, як службові обмеження для військовослужбовців. Однак стан дослідження у літературі цього покарання не можна визнати задовільним. Ґрунтовних робіт, спеціально присвячених службовим обмеженням для військовослужбовців, немає. У наявній же літературі воно розглядається фрагментарно і у загальних рисах, без необхідної глибини і повноти, що, зрозуміло, не може сприяти правильному його застосуванню. З огляду на це до питань, що потребують

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 24. – Ст. 193.